

MĂDĂLINA AGOSTON

A SZERZŐI ARCHÍVUMOK SZEREPE A KRITIKAI HÁLÓZATOK LÉTREHOZÁSÁBAN

A Jean Starobinski-hagyaték példája



**A kritika nyelvének
e változása a frankofón
hatás által magyaráz-
ható – mely azonban
nem Párizs, hanem
Genf felől érkezik.**

20

■ Az utóbbi években a román irodalomtudományi kutatások hivatkozási alapját főként elméleti szövegek képezik, melyek témájául egyre inkább a nemzeti irodalmak digitális korpuszai szolgálnak. A román irodalom archívumprojektjei – hiszen főként ezekről beszélek most – új paradigmaként tűnnek fel azon kutatási területen, melyet már bizton nevezhetünk romániai digitális filológiának. Egy efféle elmozdulás új, különösen érdekes megközelítésmódokra ad lehetőséget mind módszertani szempontból (kvantitatív kutatás, digitális bölcsészet, transznacionális tanulmányok), mind a komparatív tanulmányok megújításának szempontjából, ha ezen lépések tétjét tekintjük. Mi történik azonban a nemzeti és egyetemi könyvtárak tulajdonában lévő archívumok – könyvhagyatékok, szerzői archívumok stb. – kutatása terén? A fizikai formában fellelhető archívumok, ha nevezhetem így őket, éppen a világgal és a korszakkal való viszonyuk révén egészítik ki az újabb megközelítéseket. Ám a legtöbb esetben a szerzői archívum nemcsak a modern filológia egy eszközét jelenti, hanem sokkal inkább olyan teret, melyben a kutatónak hozzáférése adatik a mű (legyen az irodalmi, kritikai vagy elméleti alkotás) genéziséhez, ami változatos megközelítésmódokat tesz lehetővé.

Ha abból a gondolatból indulunk ki, amely szerint a szerző megalkotja saját utókorát, úgy a hagyaték a világ és a(z alkotót is formáló) korszak megismerésére irányuló reflektív önkonst-

rukció fő eszközévé válik. Továbbmenve, ha egy gondolkodói iskoláról, irodalmi, kulturális, társadalmi mozgalomról stb. beszélünk, a szerző életrajza végső soron, akár tetszik, akár nem, a szerző önkonstruktív automatizmusairól is árulkodik, melyek a szerző projekcióiként ragadhatók meg. Jean Starobinski, az ún. genfi iskola egyik képviselője is példaként szolgálhat az említett folyamatra. A Jean Starobinski-hagyaték, mely jelenleg a Bernben található Svájci Irodalmi Levéltár¹ tulajdonát képezi, keretet teremt arra, hogy egy modell segítségével felvázolható legyenek azon különböző szerzők közötti hálózatszerű kapcsolódások, melyeket az aktuális irodalomtudomány a centrum-periféria Pascale Casanova-féle fogalmi párával igyekszik leírni.² Ennek mentén azon – hetvenes évek Romániájának (fél)periferikus közegéből jövő – román kritikusok, akik kapcsolatba kerülnek a frankofón területekkel, átültetik – fordítások és genfi szerzőknek szentelt tanulmányok révén – az öntudat és az azonosulás kritikáját. A hagyaték anyagának vizsgálata során két hipotézist állítottam fel, melyek szerint az archívummal (így a kéziratokkal, levelekkel, tanulmányokkal stb.) kapcsolatos munka nélkülözhetetlenné válik az efféle kutatások során: (1) a (fél)periféria (úgy mint a kommunista Románia) szerzői a hetvenes évektől kezdődően önmagukat egy külföldi, nyugati, az utókor számára látható archívumba projektálják, (2) a második világháború utáni román kritikában a tanítványi kapcsolat a koncepcióépítés árnyékában képződik meg.

Mielőtt példákkal támasztanánk alá e tanulmány tétjét, be kell mutatnunk a berni Jean Starobinski-hagyatékot. Egy Jean Starobinskihoz fogható szerző emlékezete ugyanis – aki a filológia doktora, orvos, zenetudós, a képzőművészet szerelmese és az előbbi témákban jártas, kiváló tollú publicista – nem csupán művei révén marad fenn az utókor számára, hanem az archívuma formájában megnyilvánuló önkonstrukció révén is. A hagyaték öt részből áll: *A* rész: Művek (az egyetlen teljes egészében felleltározott rész, melynek katalógusa online elérhető, s mely nagyjából 270 archivált dobozt tartalmaz), *B* rész: Levelezés (leltározás alatt),³ *C* rész: Személyes iratok (leltározás alatt), *D-01* rész: Könyvtár (45 000 könyvet tartalmaz a humán tudományok minden területéről, online elérhető katalógussal) és *D-02* rész: Egyéb gyűjtemények (leltározás alatt). Az előbbiekből kifolyólag e hagyatékutatás szigorúan Jean Starobinskinak a romániai egyetemi és egyetemen kívüli közeggel való kapcsolatára koncentrált. E kapcsolatot az archívumban a több mint hetven, román fordítókkal és kritikusokkal (úgy mint Adrian Marino, Ion Pop, Mircea és Angela Martin) a hatvanas évektől az ezredfordulóig váltott levél formájában jelenik meg. Ezenfelül beszélhetünk még a különböző események és fordítói projektek kapcsán Rodica Lascu-Poppal, Rodica Baconskyval, Nicolae Tartuliannal stb. folytatott alkalmi levelezésről is.

Mindeme fentebb említett dokumentumok leginkább arról árulkodnak, ahogy a román szellemi mező a szinkronizálás problémáját próbálta megoldani, olyan dialóguskísérletek révén, amelyek a román kultúrtörténet során újra és újra a jelentős hatások beépítésével próbálkoztak, vagy az eredeti kontextusokból kiemelve adaptáltak – jelen esetben a hetvenes években legalábbis különös, ha nem vitatott jelenségről van szó. A kor forma- és tárgykritikához szokott strukturalistái így arra összpontosítanak, ami megfelel a hivatalosan elfogadott diskurzusnak. E beszédmódot tehát a rezsim is elismeri, és tekintélyes kritikusok művelik. A román irodalomkritika ezen fordulatát Alex Goldiş így foglalja össze: „Ami közös Mircea Martin *Critică și profunzime* (Kritika és mélység), Ion Pop *Orele franceze* (Franciaórák), Eugen Simion *Întoarcerea autorului* (A szerző

visszatérése) című műveiben, az a kortárs kritikai diskurzusba történő felhőtlen behelyezkedés érzése. Az említett kritikusok mindegyike bizonyos fenntartásokkal él az újkritikával szemben, megfogalmazva ellenvetéseiket, de egyikőjüknek sem jutna eszébe azt vitatni, hogy az irányzat döntő módon járult hozzá a kritikai nyelvezet megváltozásához.”⁴

A kritika nyelvének e változása a frankofón hatás által magyarázható – mely azonban nem Párizs, hanem Genf felől érkezik. A jelenség a francia behatás hangsúlyainak eltolódására is kiterjed: a 19. században a román nyelvterületen uralkodó francia(országi) hatás felől a figyelem egy mondhatni alternatív francia – azaz genfi – behatás irányába terelődik el. Érdekes megfigyelni, ahogyan barátságok és személyes sorsok mentén – mint amilyen az Adrian Marinóé – létrejön egy olyan diskurzus, amely a kor (követendő) alternatív modelljéül szolgál a kritikusnak az elemezni kívánt szöveggel való viszonyát illetően. Ilyen értelemben Adrian Marino 1974-ben tett megjegyzése ma még relevánsabbnak tűnik, amennyiben a román kritikus nemcsak elküldi Starobinskinak a Dacia Könyvkiadónál románul megjelent *Critica ideilor literare* (Az irodalmi eszmék kritikája) egy példányát,⁵ de levelezésük során fel is tárja előtte – ismételt, már-már rögzített módon – a román kritika állapotát: „Éledőfélben van hát egyfajta román »új kritika« (a költészet, a matematikai nyelvészet, a strukturalizmus, a szemiólogia, a szöveg- és kommunikációelmélet stb. közreműködésével). Szeretnénk teljes szimpátiánkat kifejezni ezen új irányzat célkitűzései iránt. Korai még azonban az eredményeket előszámolni. Ám kétség sem férhet ahhoz, hogy kritikai kultúránk ezen irányba mozdult el, az eredetinek remélt, dialektikus és marxista megalapozású hozzájárulások révén.”⁶

A helyzet a román fordítók által jegyzett előszavak révén sokkal világosabb módon kontextualizálódik. Ekképp Ion Pop, Mircea Martin, Angela Martin, Alexandru George vagy Romul Munteanu szövegek fordítóiból olyan mediátorokká válnak, akik egyrészt a személyes döntéseiket magyarázzák, másrészt azt a helyzetet, melyet a genfi szerzők és az azonosulás kritikájának fordításban való megjelenése a kommunista Románia kelet-európai jellegű kulturális klímájában eredményezett. Amikor a román kultúra befogadja a „genfi iskolát”, jogossá válik felvetnünk egy módszertani import hipotézisét az irodalomkritika kapcsán. A tárgy szempontjából fontos a kor társadalmi és politikai terében való értelemképzés is. Ugyanakkor, ahogyan az kitűnik a genfiiek által a román légáknak különböző események kapcsán adott interjúkból,⁷ ezen iskola képviselői – bár nem tekintenek önmagukra homogén csoportosulásként – egyenként kialakítanak egy nemcsak az irodalomra és annak olvasataira, de egyéb ezeket keresztező (társadalmi, politikai, ideológiai, kulturális, antropológiai stb.) síkokra is reflektáló modellt és módszert.

Hogy közelebről követhessük a romániai hálózat kialakulását, vessünk egy pillantást Virgil Nemoianu 1967-es, románra fordított szövegekből álló válogatására, melyek között ott találjuk Jean Starobinskinak egy Cesare Segre *Strutturalismo e critica* (Milano, 1965) című ankétjához írt hozzászólását is. Érdekes az a tény is, hogy egy *Strukturalizmus* cím alatt korábbi szövegekből összeállított kötetben Starobinski a kritikusok struktúrák iránti érdeklődését, ám ennek veszélyeit is igyekszik magyarázni: a legnagyobb veszély szerinte az „anakronisztikus formalizmusba való átcsúszás” akkor, amikor a struktúrák, „(a mű a maga formai teljességében) egy bizonyos *strukturáló* tudat⁸ kifejezéseiként válnak elemzés tárgyává”.⁹ Egyébiránt Virgil Nemoianu válogatása a háború utá-

ni irodalomkritika által használt módszerek közötti végtelenül törékeny kapcsolatokról és hasonlóságokról is beszél. Ami az imént leírt helyzetet illeti, a Genffel való kapcsolat alapjául azon befolyás szolgál, melynek közvetítői a fordítók, ám amely befolyás nem a hivatalos diskurzus folyománya, hanem épp ellenzőleg, személyes sorsoké, melyek a fordítókat külföldi utazások felé terelik. Mind Adrian Marino, mind Mircea Martin vagy Ion Pop ösztöndíjjal utaznak Genfbe (és Párizsba), s ugyanakkor részt vesznek a genfi–román kapcsolatokat megalapozó éves Genfi találkozók¹⁰ is. Ioana Bot – Roger Francillon *Jean Rousset sau pasiunea lecturii* (Jean Rousset, avagy az olvasás szenvedélye) című művéhez írott előszavában – a román fordítók hálózatát úgy említi, mint amely segíthet megmagyarázni a román irodalomkritika azon paradigmaváltását, melyet a román fordítók és Jean Starobinski levelezése is alátámaszt: „Ezen szerzők művei nem véletlenül fordítottak le éppen a hazai irodalomkritika és -elmélet nagyjai (és egyben generációm tanárai, úgymint Ion Pop vagy Mircea Martin) által. Nem véletlen, hogy e művek részét képezték Ioana Em. Petrescunak »a strukturalizmus végéről« szóló előadásaihoz járuló szakirodalmának. Természetesen egy olyan, romantikus struktúrákat előnyben részesítő kultúra számára, mint amilyen a román, sokkal könnyebb azon szabály herderi leszármazási vonalán magára ismernie, mely szerint csakis egy lélek érthet meg egy másik lelket: a »genfi« terminológia szerint az irodalmi mű értelmezőjétől azt várjuk el, hogy az eredeti alkotói megnyilvánulást kövesse szorosán, mégpedig saját intuícióinak s nem kizárólag a kritikai módszernek a segítségével.”¹¹

Másrészt a Pop–Starobinski-eset, ami a hálózatépítést illeti, a kritikai modellek importálásának egy különösen termékeny módját is példázza. Az ily módon létrejött kritikai transzfer az irodalmi tárgy köré összpontosul, s a logika, mely szerint a folyamat végbemegy, a fordítások és a hivatkozott genfi szövegek egyszerű kapcsolatán alapul. Említésre méltó az is, hogy a szóban forgó hagyatéék olyan leveleket is a kutató elé tár, melyek a román fordításokról és a hetvenes évek Romániájában ezek közlése kapcsán felmerülő problémákról való dialógus meglétét bizonyítják. Így például amikor Ion Pop – fordításokhoz írt előszavai korabeli folyóiratokban megjelent szövegei mellett – értekezéseket közöl, például egyik önálló, *Lecturi fragmentate* (Töredékes olvasatok) című kötetében, akkor Jean Starobinskira hivatkozva beszél az irodalomkritika elméletéről és annak létrejöttéről. Ha mindezt egyetlen dialogikus hálózat formájában szemléljük, a román kritikus szövegeiben egyfajta románra „fordított” hálózatot épít fel, amint az a következő részletből is kitűnik:

„*Albert Beguin, Marcel Raymond: la nescience des rêves* című művében Jean Starobinski bizonyos értelemben a Georges Poulet által elmondottakat egészíti ki: abból a megfigyelésből kiindulva, hogy a szóban forgó szerzők esetében csak kivételes helyzetben jelenik meg explicit módszertani reflexió, a genfi professzor arra a következtetésre jut, hogy számukra »a módszertan problémája [...] az egzisztenciához kapcsolódik«, amennyiben »a módszertan a megtett út a *posteriori* tudatosítására redukálható«.”¹²

Így tehát a fentebb idézett, az archívumoknak a hetvenes évek romániai irodalomkritikájának hatásvizsgálatában betöltött szerepére rávilágító példa azt bizonyítja, hogy a kritikai kiadványok járulékos szövegei – a levelek, a fordításokról való kiterjedt dialógus, a Jean Starobinskinak küldött romániai tanulmányok – segédszövegeként járulhatnak hozzá a román kritikátörténet egy bizonyos –

egy külföldi hagyaték formájában létrejött európai kontextus által megkettőzött, s ezáltal teljessé tett – epizódjának megértéséhez.

■ JEGYZETEK

1. *Archives littéraires suisses (ALS). Fonds Jean Starobinski*. A továbbiakban közölt adatok egy a svájci Fribourgi Egyetem által felajánlott doktori kutatói ösztöndíj berni kutatási időszakának eredményei. A tanulmány hipotézisei és témái (úgymint a levelezés, fordítások, román szerzők által Jean Starobinskinak küldött kötetek) az ALS-ben megtekintett anyagon alapulnak. A hagyaték 2004-ben került a svájci irodalmi levéltár gyűjteményébe.
2. Ld. Pascale Casanova: *Republica mondială a Literelor*. (Trad. Cristina Bizu) Curtea Veche Publishing, Buc., 2007.
3. Megjegyezném, hogy a román kritikusok levelezéséhez való hozzáférés a hagyaték kézi átnézése után, igénylés révén volt lehetséges, mivel online katalógus jelen pillanatban nem áll rendelkezésre. Hasonlóképp a levelekhez való hozzáférés a feladók vagy bizonyos esetben a szerzői jogok birtokosainak engedélyével történt. A hagyaték megtekintése kizárólag Jean Starobinski fiainak engedélyével, a szerzői jogok tiszteletben tartásával lehetséges.
4. Alex Goldiș: *Critica în tranșee: de la realismul socialist la autonomia esteticului*. Cartea Românească, Buc., 2011. 15.
5. Starobinski nem tudott románul, de egy Ion Popnak címzett leveléből megtudjuk, hogy egy román fordítás kapcsán értékelte annak nyelvi gazdagságát.
6. Adrian Marino: *Critica ideilor literare*. Dacia, Cluj, 1974. 7.
7. Példaként említeném Jean Starobinski Doctor Honoris Causa címének kolozsvári átadását 1995-ben; 1996-ban Jean Rousset is megkapta a címet a kolozsvári egyetemről.
8. Virgil Nemoianu: *Structuralismul*. Editura pentru Literatură Universală, Buc., 1967. (Benne egy Gabriela Rădulescu és Virgil Nemoianu által fordított szövegválogatással.)
9. Uo. 122–123.
10. Az 1946-tól megrendezésre került *Rencontres internationales de Genève*-en, melyen Jean Starobinski elnököl 1967 és 1996 között, s melyen román irodalomkritikusok is részt vesznek.
11. Roger Francillon: *Jean Rousset sau pasiunea lecturii*. (Transl., pref. Ioana Bot) Limes, Cluj, 2006. 5–6.
12. Ion Pop: *Lecturi fragmentare*. Editura Eminescu, Buc., 1983. 196.

